

Koe voor de kar en op de kaart

Wanneer ze er zin in hadden en haast geen rol speelde, viel er met ossen heel goed te werken

De collectie prentbriefkaarten van Hans Miltenburg bevat een aantal fraaie exemplaren uit het begin van de twintigste eeuw die de koe of de os als trekdier tot onderwerp heeft. In diverse provincies kregen ze door hun veelzijdigheid de voorkeur boven paarden.

De arbeid van het vee is een onderwerp dat zeer vreemd in de ooren klinkt van Groningers, Friezen en Hollanders, minder vreemd, maar zeer algemeen is het in de oostelijke en zuidelijke gewesten van ons land, waartoe behooren Overijssel, Gelderland, Noord-Brabant en Limburg', zo schreef Gerardus Hengeveld rond 1865 in zijn standaardwerk 'Het Rundvee'. De statistieken geven hem helemaal gelijk. In de genoemde provincies ging het om

duizenden trekossen en werkkoeken, in Noord-Brabant vaak om meer dan 4500 werkossen, toen Hengeveld deze provincie bezocht. Daar hoorde hij dan ook het mopje: 'De Noord-Brabantse boer eet zijn paard en slaapt bij den voerman', omdat het vooral 'vrouwen en meiden' waren, die op de vrachtkar de leidsels hanteerden. In Brabant werd in die periode druk gehandeld in werkossen, die op een leeftijd tussen vier en achttien maanden waren

gecastreerd en 'met geduld en langmoedigheid waren afgericht', aldus Evert Cornelis Enklaar in zijn 'Handboek voor de houder van Rundvee' uit 1852. 'Want zonder dat maakt men ze ligt schichtig of halsstarrig.'

Een deuntje hulp

De ossen waren ongeveer twee jaar oud wanneer ze echt ingezet konden worden. Enklaar gaf daarbij de goede raad: 'De knechts of arbeiders moeten met lust en ijver met de ossen werken, want wanneer dezen er eenen stelligen tegenzin in hebben, dan is het werken met ossen niets waard.' Soms, zo suggereerde hij, wilde een deuntje zingen ook wel eens helpen. Vanuit het zuiden van Nederland gingen de ossen na hun actieve periode – doorgaans twee jaar – vaak via de Belgische opkopers naar 'de branderijen te

Hasselt tot verdere vetmesting', vanuit de Betuwe kregen de ossen veelal een laatste bestemming bij de Schiedamse spoelingboeren.

Beweging als pluspunt

Het gebruik van het 'veelzijdig nut van het rund in schrale en zandige streken' – merkwaardig genoeg is in Drenthe maar weinig gebruik van trekossen gemaakt – was natuurlijk geen teken van weelde. Maar de praktijk had de gebruikers geleerd dat ossen, bij langdurig werk dat zonder een hoge snelheid tot stand kon komen, minstens zo geschikt waren als paarden. Die brachten aan het eind van de rit minder op voor de slacht

en leverden ook nog eens minder aantrekkelijke mest.

Wanneer melkkoeien werden ingeschakeld, moest natuurlijk wel rekening worden gehouden met een verminderde melkproductie. Maar, zo betoogde in 1909 de Limburgse veeteeltconsulent Jacques Timmermans in 'Nederlandsche rundveeteelt', het vetgehalte had de neiging te stijgen. Toch adviseerde hij om koeien alleen voor het werk in te schakelen op boerderijen 'waar de dieren anders nooit van stal (en wat voor een stal!) zouden afkomen, zodat ik werkelijk nog geloof dat de gezondheid van het dier erdoor wordt verhoogd.'

Timmermans was om diezelfde reden

ook geen tegenstander van het inspannen van fokstieren, zeker buiten het dekseizoen. 'Men heeft ook minder kans dat de stier te vet wordt, iets, wat voor dekking en vruchtbaarheid altijd grootlijks schaadt. Dan nog de stier blijft kalm en handelbaar.'

Ook al kwam het trekvee vrijwel alleen voor in de zandprovincies, waar het roodbonte vee rond de vorige eeuwwisseling in de meerderheid was, op de prentbriefkaarten zijn de zwartbonte ossen en koeien sterk vertegenwoordigd.

Uit publicaties van de historicus Claude Panier wordt duidelijk dat het Belgische trekvee vooral in de Ardennen voorkwam. Het rode Donnesberger vee en

Arbeidstherapie bleek succesvol voor Roland 2

Roland 2, een van de basisstieren in de Friese zwartbontfokkerij, werd in 1915 geboren uit de beroemde Atjefamilie van de firma Schaap in Deersum. Hij deed naderhand nog dienst bij Sijmen Baarda in Jelsum en keerde toen terug naar zijn basis, waar hij op grond van zijn prachtige dochters – het rapport zei over hen: 'Was het kruis vlakker, dan had Roland ten opzichte van het exterieur iets zeer bijzonders gepresteerd' – preferent A werd in 1923.

Er moest dus wel iets bijzonders aan de hand zijn toen Hoite Schaap hem als achtjarige aan een boer uit Polen ver-

kocht. Inderdaad, Roland 2 was in de loop der jaren nogal lastig in de omgang geworden, zo lezen we in 'Adellijk Bloed' van Ysbrandus van Popda. Zijn nieuwe eigenaar tilde daar niet zo zwaar aan en vertrouwde erop dat hij de oude Roland diens psychisch evenwicht kon doen hervinden door eenvoudigweg arbeidstherapie op de bejaarde nijdas toe te passen.

Zo werd Roland, behalve voor voortplantingsdoeleinden, ook gebruikt als trekdier en kon men zien hoe de beroemde preferente fokstier dagelijks bietenkarren en oogstwagens voortzuilde en op zondag zijn boer en diens gezin naar de dorps-

Roland 2, in 1927 als twaalfjarige in Polen

kerk reed. Deze gezonde beweging deed Roland goed en hij herwon er zijn welge-zindheid door.

het gelige Glanrund vormden de basis van het kruisingsproduct dat in het uiterste zuidoosten van België voorkwam en uitblonk door een prima aanleg voor groei. Arbeid kwam pas op de tweede plaats, maar toch werden de stieren regelmatig ingespannen, zodra hun hoorns daarvoor voldoende houvast boden. In de praktijk betekende dat rond de twee jaar. Deskundigen gaven aan dat 'de ossen uit Glane gemakkelijk gemest worden terwijl ze werk verrichten'.

Een ware marteling

Bij de inspanning werd gebruikgemaakt van drie soorten jukken, waarbij uiteraard werd gekeken naar de krachtbronnen van de os. De meest simpele vorm vormde het kopjuk, maar Timmermans oordeelde in 1909 al 'dat dit verboden moest zijn, want het is voor dieren een ware marteling, daar ze hun kop in het geheel niet kunnen bewegen'. Uit oogpunt van dierenwelzijn werd het nek- of schoftjuk aantrekkelijker geacht. Het rustte op het halsgedeelte van de schoft, vanwaaruit ook de kracht werd geleverd. Een eenvoudig trektuig, dat de os of het dubbelspan veel meer vrijheid gaf. De derde vorm van inspanning bestond uit het schouderjuk of de haam, het meest diervriendelijke tuig dat de druk verdeel-

de over een groter lichaamsoppervlak. Bij het aanspannen van een tweewielige wagen plaatste men bovendien soms een zadelkussen op de rug van het dier.

Zestallen ossen in het haamtui gregen een grote bekendheid toen ze sinds 1892 voor de Nederlandsche Heidemaatschappij voor de ploeg werden gespannen om grote oppervlakten heidegrond om te ploegen. Een jaar eerder was dat nog niet gelukt, omdat een lid op de vergadering protesteerde. Hij zag de ossen als een bedreiging voor de werkverschaffing van de plaatselijke bevolking op de Veluwe. Zes zware ossen werden voor een diep-ploeg geplaatst, waarmee bijna een halve meter grond werd omgewoeld. In 1908 had de Heidemij maar liefst 66 ossen in dienst, niet alleen voor ploegwerk, maar ook voor het vervoer van hout, kunstmest, zaaizaad en landbouwproducten. De glorie van de ploegossen verbleekte toen in 1906 een stoomploeg werd aangeschaft. Een jaar later werden voor het ploegwerk ook paarden ingeschakeld en in 1922 verkocht de maatschappij de laatste os.

Koeboer geen eretitel

In 1904 werden de trekossen en werk-koeien voor de allerlaatste keer geteld: bijna tweeduizend, waarvan de helft in

Limburg. Het einde van het trekrund naderde, althans in Nederland en ook in Vlaanderen. Paarden – zoals de hitten uit Rusland en Polen – pasten zich gemakkelijker aan bij het verkeer op de weg. Bovendien begon men het een tikje als een schande te ervaren om met een koekarretje door het dorp te rijden en 'koeboer' werd gaandeweg bepaald geen eretitel.

Wat een geluk dat rond die tijd de prentbriefkaarten werden uitgegeven: ze gaven een prachtig beeld van die laatste fase, waarin kleine boeren nog uit noodzaak van ossen of koeien gebruikmaakten voor het vervoer of de bewerking van hun grond.

In Limburg waren er in 1938 nog zo'n honderd bedrijfjes die hun runderen als trekkracht gebruikten, zo meldde Ad van Vliet – een oud-medewerker van het stamboek NRS – in zijn boek 'Runder-trekkracht'. Tijdens de Tweede Wereldoorlog werden er zelfs nog ossen en koeien gevorderd om ingeschakeld te worden voor legervervoer, maar het was duidelijk dat aan 'de arbeid van het vee' in heel het land definitief een einde was gekomen.

Hans Miltenburg
Reimer Strikwerda

In Wallonië werden in 1906 ossen, bspannen met kopjuk, gebruikt om kalveren en varkens naar de markt in Vielsalm te vervoeren

